

Iványosi-Szabó Tibor

„Már több század előtt nagy előhaladást tett”

A kecskeméti szőlőművelés kezdetei

Sokan igyekeznek anyagi és szellemi kultúránkat nemcsak mereven szétválasztani, hanem olykor még egymással szembe is állítani. Azonban naponta tapasztalhatjuk, hogy e két elem szétválaszthatatlanul összetartozik. Ennek egyik jeles bizonyítéka többek között a szőlőtermesztés. Ennek a rendkívül igényes gyümölcsfélének a termesztése és a bor készítése ugyanis sokkal nagyobb előrelátást, fokozottabb anyagi befektetést és szélesebb körű szakmai felkészültséget követel, mint a legtöbb termény előállítására. A szőlő- és borteremelőnek mindenekelőtt jól kell ismernie a tájegység klímáját és annak termőtalaját. Meg kell tapasztalnia, alkalmas-e a kiszemelt hely a kultúra eredményes művelésére. Pontosan tudnia kell, milyen munkafolyamatokat kell végeznie, milyen fogásokat kell alkalmaznia a növény egészséges fejlődése érdekében, és ezeket, ha nem is napra, de csaknem hétre pontosan kell időzíteni, különben a termést komoly károsodás érheti. Ráadásul a szőlő lényegesen több munkát igényel, mint a szántóföldi kultúrák.

A szükséges szakmai felkészültséget és a befektetések mértékét tovább növelik a különféle szerszámok, tároló- és szállítási eszközök ismerete, beszerzése. Tehát ez a mediterrán térségben kialakult és távolabbi vidékeken is meghonosodott ősi foglalkozás, a szó szoros értelmében vett komoly szakmai felkészültséget, sokirányú tapasztalatot, valóságos kultúrát feltételez, amely mélyen beágyazódott a közel-keleti és az európai civilizációba. A késztermék pedig sokféleképpen megjelenik a háztartások és a közösségi élet mindennapjaiban, valamint a szakrális tevékenységben egyaránt.

Az utóbbi évtizedekben, mióta a borforgalmazás nálunk is újból piaci alapokra helyeződött, mind az ismertség, a népszerűség növelése, mind pedig a falusi turizmus serkentése érdekében ismét rangot vívott ki a „történelmi borvidék” megjelölés. Ezt gyakorta az időközben tömegessé vált alföldi borokkal szembeni megkülönböztetésként, szinte rangjelzésként, a minőség és a szakmaiság egyik legfontosabb mércéjeként igyekeznek felhasználni. Ez az eljárás azonban egyrészt nem igazán korrekt, másrészt pedig jogosságát a történelmi tények sem támasztják alá.¹

Sajnálatosan a szőlőtermesztésre vonatkozó középkori forrásaink is igen gyérek. Létére történő utalások fellelhetők ugyan több oklevelünkben is, de kiterjedt és szervezett formában történő szőlő- és borteremelésre, egy-egy jelentős közösség ilyen irányú együttműködésének szabályozására nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre még az országnak azokról a területeiről is, amelyeket nem sújtották a háborús pusztítások és a török uralom. Mindennél többet elárul az a tény, hogy a Mohács előtti időszakból csak két hegyközségi szabályzat — Pozsony- és Fejér megyéből — került elő. A XVI. század második feléből is

1 A közölt rész egy nagyobb feldolgozás első fejezete.

csupán féltucatnyi rendtartás szövegét hasznosíthatjuk. Valamivel több mint egy tucat szőlő- és bortermelésre utaló leíró forrás pedig csak a XVII. századi iratokból gyűjthető ki. Ezek kivétel nélkül a Dunántúlon — főként Sopron környékén — és a Hegyalján virágzó szőlőkultúra művelése során keletkeztek.² Tehát ezen századokból Badacsony és Eger, Tolna és Mór, Villány és Zala környéki bortermelés léteiről tudunk ugyan, de az ottani hegyközségek működéséről, az ottani szőlőtermesztés körülményeiről, méretéről, a termelők számáról nincsenek ilyen jellegű adataink. Több, mint figyelemre méltó, hogy különösebb indok nélkül a szőlészeti-borászati irodalom máig a legfiatalabb borvidékként tartja számon az Alföldet, ezen belül a Homokhátságot. Ha mégis feltételeztek itt szőlőtermesztést, akkor egészen korlátolt mértékű tevékenységre gondoltak: „*Igen jellemző, hogy bár a szakirodalom mindenkor tudomásul vette azt, hogy az Alföldről, főként a Duna–Tisza közéről a középkortól vannak adatok a szőlőművelésre és a borkészítésre, ezt a legjobb esetben is csak a házi szükségletet kielégítő gyümölcsstermesztésként értékelték.*” (Kiemelés: I-Sz. T.) Ezzel szemben áll az a jogos megállapítás, hogy az Alföld szőlőművelése már 1526 előtt sokkal jelentősebb volt, mint azt korábban vélték.³

Égető Melinda elmélyült, a korábbi tudományos megállapításokat sok területen átíró kutatásai, megállapításai és rendkívül igényes publikációi az elmúlt évtizedekben feltárták a középkori és a kora újkori magyar szőlőtermesztés hátterét és szervezeti kereteit. Így ma már sokkal tisztább és tárgyilagosabb képet tudunk alkotni a magyarországi közép- és főként kora újkori szőlőkultúrájáról. Munkássága alapján kirajzolódott, hogy a Dunántúlon az egyes hegyközségek szabályozták a szőlőtermesztéssel kapcsolatos jogokat, munkálatokat és a birtokosok autonómiáját. Az ettől eltérő történelmi fejlődés hatására Hegyalján a földesurak statútumai lettek a meghatározóak. Tehát írott emlékek teszik kétségtelenné, hogy ezeken a tájegységeken legalább 4–5 évszázados hagyományra tekint vissza a kiterjedt és jól szervezett szőlő- és bortermelésünk. Megállapítja azt is, hogy az ezektől eltérő gazdasági és főként politikai körülmények miatt az Alföldön a termelés más keretei bontakozódtak ki. Az itt kialakult népes és komoly gazdasági súllyal rendelkező mezővárosok tanácsai az évszázadokkal korábban megszerzett autonómiájuk keretein belül maguk szabályozták a felmerülő igényeknek megfelelően közösségüknek ezen szerteágazó tevékenységét.⁴

Már eljárásban hangsúlyoznunk kell, hogy a szakirodalom eddigi megállapításaival szemben a Homokhátságon a középkor végén kialakult szőlőkultúráról és a kora újkorban tömegessé vált szőlő- és bortermelésről nem kizárólag feltételezésekre kell hagyatkoznunk. Amíg az úgynevezett történelmi borvidékek többségéről a legjobb esetben is csak az 1600-as évekből, annak is csak a derekáról, és főként a második feléből maradtak ránk ilyen jellegű források, Kecskemét város levéltára már az 1500-as évekből őriz a mezővárosi tanács statútumaiból és bírói döntéseiből származó sok olyan töredéket, amelyek kétségtelenné teszik, hogy itt már évtizedek óta tömeges és szervezett szőlő- és bortermelés folyt. Tehát figyelemre méltó írott anyag bizonyítja a Kecskemét–Nagykőrös–Cegléd környékén létrejött bortermelés félezer éves múltját. Ezek alapján viszont már eljárásban megfogal-

2 Égető Melinda: 2002. 19–2. és Égető Melinda: 2002. Égető Melinda–Dominkovits Péter: 2004. 99–118. Lényegesen bővebb iratanyag maradt a már békésebb XVIII. századból az ország csaknem minden részében. Veszprém megyében a XVII. századból egy 1626. évi feladó levél és négy 1669. évi szőlőhegyi rendszabás került elő. Égető Melinda: 2006.

3 Égető Melinda: 1993. 7–13.

4 „Az Alföld túlnyomó részén nincs tudomásunk hegyközségek (helységek) létezéséről. A nagy mezővárosokban, ideértve Szegedet is, a szőlőhegyek irányítása a 18. századig mindenütt kétségtelenül a városi eljáráság hatáskörébe tartozott.” Égető Melinda: 2001. 35.

mazhatjuk, hogy ez a borvidék legalább annyira „történelmi”, mint bármelyik dunántúli vagy hegyaljai. E feldolgozás egyik célja éppen az, hogy egyértelművé tegye: nincs semmi-féle alapja bármilyen korábbi hátrányos és egy kissé lekezelő megkülönböztetésnek.

*

Kecskemét szőlőtermesztésének létéről elsőként Hornyik János adott hírt kiváló monográfiájában. Későbbi gazdaságtörténeti írásában kiemelte: „*De nemcsak a baromtenyésztés s gabonatermesztés terén volt a kecskeméti nép már hajdan elhírhedve, hanem a szőlőművelés, a bortermelés s gyümölcsstenyésztésben is már több század előtt nagy előhaladást tett.*”⁵ Az egész hódoltság időszakát átfogó, és a szőlőtermesztés minden fontosabb részét érintő áttekintést viszont nem készített. Megelégedett azzal, hogy a különféle témák feldolgozása során több alkalommal is kisebb részleteket idézett a még számára elérhető városi jegyzőkönyvek anyagából. Bő fél évszázaddal később Szabó Kálmán vállalkozott arra, hogy a kecskeméti szőlőtermesztés múltját és munkafázisait a történeti néprajz segítségével a maga sokrétűségében ismertesse.⁶ Bár még ő is kutathatott az egykori tanácsi jegyzőkönyvekben, a helyi szőlőtermesztés kezdeteit illetően kizárólag Hornyik eredményeire hivatkozott, és tőle is csak egy-két adatot idézett. Valójában csak a sokkal bőségesebb forrásokkal rendelkező XVIII. és XIX. századról adott egy önálló, tudományos szempontból novumnak számító, nagy ívű, minden tekintetben igényes, és mindenekelőtt a néprajzi sajátosságokat kiemelő leírást.⁷ A mögöttünk lévő fél évszázadban ezeket az ismereteket a kutatás érdemben alig bővítette. A város XVI. századi gazdasági életét bemutató munkájában Mészáros László azt állapította meg, hogy az időközben publikált török defterek nem utalnak Kecskemét musttizedére.⁸ Ezért a szőlőtermesztést nem is érintette. A mezőváros hódoltság alatti gazdasági életével legutóbb Kocsis Gyula foglalkozott. Munkájában ő viszont csak a pusztabarleteket, a kereskedőket és tőzséreket mutatta be. Ráadásul az igen rövid áttekintés nagyjából a XVI. századi állapotokat villantotta fel.⁹

Írott forrásaink hiánya nem teszi lehetővé, hogy a Homokhátság szőlőművelését a maga folyamatosságában és kiterjedtségében mutassuk be. Semmiképpen sem elhanyagolható tény az, hogy a kezdetek igen távoli múltra, közel ezer esztendőre tekintenek vissza. Sokan idézték már I. Géza királyunk garamszentbenedeki apátság számára 1075-ben kiállított oklevelét, amelyben a Felső-Alpáron lévő szőlőkről történik említés.¹⁰ Ez az adat kétségtelenné teszi, hogy e tájegységen belül a szőlőkultúrának sok évszázados múltja, hagyománya van. Az ezt követő évszázadokból viszont erre a foglalkozási ágra vonatkozóan nincsenek írott emlékeink. Miként utaltunk már erre, a XVI. századi török defterek sem nyújtanak érdemi kapaszkodót a „három város” szőlőtermesztéséről. Égető Melinda a nagykőrösi szőlők XVI. századi létét Balla Gergely krónikájának egyik 1560. évre utaló kitételére alapozza.¹¹ Ezzel együtt pedig megállapítja, hogy „*Kecskemét vonatkozásában*

5 Hornyik János: II. 45–76. és 495., ill. 1927. 76–77. Ő a kecskeméti szőlőtermesztés kezdeteit 1250–1350 közötti évszázadra teszi. Erre viszont bizonyítékot nem tudott felhozni, csak következtetéseire hagyatkozik.

6 Szabó Kálmán: 1934. Még ő is használhatta a város XVI. századtól folyamatosan vezetett jegyzőkönyveit, amelyek a II. világháború végén eltűntek.

7 Sajnálhatjuk, hogy több esetben idézeteinek pontos helyét nem jelölte meg.

8 Mészáros László: 1979. 82.

9 Kocsis Gyula: 2002. 190–198.

10 Hornyik János: I. 194. Felső-Alpár évszázadokon át Kecskemét város birtoka volt.

11 Itt a szőlőknek pünkösöd havában történő elfagyására utal, ami rendkívül megnehezítette a város borral való ellátását.

jóval kedvezőtlenebb a helyzet: korábbi források hiányában a helyi szőlőtermesztésre vonatkozó első írott feljegyzést csak 1599-ből ismerjük”.¹² Hangsúlyoznunk kell, hogy a jeles monográfia készítője érhetően főként az addig elkészült helyi feldolgozások alapján vonta le következtetéseit. Mivel Kecskemét XVI–XVII. századi szőlőtermesztéséről alaposabb feltárás még nem jelent meg, éppen ezért ő a város középkori és kora újkori szőlőtermesztésével érdemben nem is foglalkozott. Ennek a feldolgozásnak a célja egyrészt e jeles néprajzos-történész ezen megállapításának többirányú kiegészítése, másrészt a számottevő adattömeg birtokában nemcsak a Kecskemét határában, hanem közvetve a Homokhátság egészén kialakult szőlőkultúra korai szakaszának a pontosabb bemutatása.

A fentiek alapján érthető, hogy legelső feladatunk mindenképpen a rendelkezésünkre álló adatok pontos számbavétele. Szerencsénkre Hornyik János monográfiájának összeállításához a város legrégebbi tanácsi jegyzőkönyveiből és a főbírók számadáskönyveiből sok erre vonatkozó részletet kimásolt. Tekintettel arra, hogy ezek a kötetek a háború során elvesztek, így jegyzetei rendkívül fontosá, mondhatjuk, elsődleges forrássá váltak. Ezekből több olyan szőlőtermesztésre utaló adat idézhető, amelyeket munkáiban végül nem hasznosított, így azok nem váltak közismertté.

A város legrégebbi tanácsi jegyzőkönyvébe, melyet 1591-ben nyitottak meg, több év anyaga volt egybekötve. Hornyik János is megállapította, hogy az első évek anyaga rendkívül hézagos. Valószínűleg a kötetés idejére számottevő részük elkallódott. Annál inkább figyelemre méltó, hogy az 1591. évi bejegyzéseket tartalmazó részben, a kötet II. lapján található ide vonatkozó bejegyzést „*Balogh Ferencnel walo Toth Andras Maradoth birságon, ilyen dologert, hogj az Ciaplarral ben Iwokkal meg haborodoth: adot birságoth fr. 6.*” Néhány sorral lejjebb ugyanezen a lapon: „*Korcsmai garázdálkodásért birság 6 for[int]...*” Az 1593. évből a 22. lapon rögzítették: „*kurta Korcsma birság 8 forint...*” 1595-ben (80. lap) „*Szabó Boldizsár kurtakocsmáért fizet fr. 4, d[énár] 20.*” 1597-ből a 171. és 177. oldaláról másolta ki Hornyik a következő részeket: „*Szőlők már voltak.*” „*Sánta Sebestény 2 fr. birságot fizet azért, hogy Varga Péter szöllejébe ment.*” Az újabb idézet minden bizonnyal a város egyik fontos bevételeit biztosító tanácsi statútumnak a részlete: „*A bordézmát igazán be nem adó 8 f. 20 d. birságot*” fizet.¹³ A következő évből, 1598-ból újabb adatokat mentett meg, az eredeti jegyzőkönyv 266. oldaláról az alábbiakat jegyezte ki: „*A Szöllőkről említés van több helyen... a szöllőbeli pincze felől egyez 2 f-ban Fabian Deák Miklós Sz. Lászlónéval.*” Ugyanebből az évből a 301. oldal adataiból rögzítette: „*Szöllőpásztor.*” A következő oldalon ugyancsak a szőlőkkel kapcsolatos bírói döntéseket talált, és a későbbi anyaggyűjtéséhez támpontként ezt is feljegyezte: „*Szöllőbe lopni mentek négyen.*” Újabb év — 1599 —, újabb, rendkívül fontos bejegyzés: „*A Czeplédiek Kecskeméten vesznek borokat — 230 forint árút — a bortermesztés tehát jó lábón áll.*”¹⁴ A szőlőművelésre utaló feljegyzések sorát a következő évekből származó adatokkal folytathatjuk. Az 1598–1602. évi főbírói számadáskönyv 31. lapjáról másolta ki: „*Góbor János, Pál Jánossal és Hajdár tatárral Szolnokba küldetvén... 1 kosár szöllőt, 41 pint bort...*” vitt magával. A következő oldalról: „*Angyal Fábián és Hacoka Péter a »Tatár Császárhoz« küldetvén, visznek oda...3 korsó égett bort, 2 kis átalag égett bort...*” Néhány sorral odébb ezt találta: „*A bíró a vezérhez küldetvén költségre magához vészen 3 f. 8 dénár szőlő-tized pénzt...*” A következő oldalakról újabb adalékokat talált a szőlőtermesztéssel kapcsolatosan: „*Király István Süveg Tamással és Hajdár tatárral Pestre küldetik sz. Demeter nap előtt... visznek oda... 20 pint égett bort...*” „*Sz. Demeter után harmadnap...a szolnoki bég a városba jöven, csapatával elfogyasztott 97 pint bort,... 2 pint égett bort.*” Alig néhány nappal későbből való: „*Farkas Lőrinc és Varga Bakos János Szolnokba a béghez küldetvén, visznek...*

12 Égető Melinda: 1993. 87.

13 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 31–46.

14 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 50–51.

1 kosár almát, 12 ½ pint bort.” Az ezt követő évek már a XVII. századhoz tartoznak ugyan, de kétségtelenül a korábbi esztendők viszonyaira is következtethetünk belőlük. Ezek az oldalakon egymást érik a hasonló részletek. Közülük is célszerű még néhányat kiemelni, mivel félre nem érhető bizonyítékok. „1601. Laus Deo sit¹⁵. Szent Mihály másnapján új szőrént¹⁶ az tatár Murzának halilnak mit attunk Péntökön...Vittenek ki egy átalagbeli az mi kicsin Dézmabor volt...” Ugyancsak 1601-ben hozott tanácsi döntésből emelte ki a következő sort: „1 szőlőműves ember napi bére 10 pénz.”¹⁷ Ugyanebből az évből való a következő kijegyzése: „Az Kalmár Márton Szőlőie felere [félére] az meőlliet az Predicatorok bírtanak mith keöltötteönk varasul. Vargha János bíró Vram az Pestul haza iőt 10 forint liszt arabol keöltöt első nap rea kesz penszt 7 Embeörnek mecöttenek d. 70, attak 10 penszt egiknek egik[ne]k Tarhora 2 d. hagimat is d. 4, feölöstökömben...”¹⁸

Írott emlékeink forrásértékét természetesen nem terjedelmük határozza meg. Teljesen ismeretlen területre történő érdemi betekintést akár néhány szó, egy-egy tömör mondat is elősegíthet. Az itt idézett szavak, legtöbbször töredékes mondatok kétségtelenül ezek közé tartoznak. Éppen ezért röviden szólnunk kell forrásunk néhány sajátosságáról. A rendi feudális társadalomban a közigazgatás és a bírói feladatkör még nem volt szétválasztva. Ezért a város legelső tanácsi jegyzőkönyve egyaránt tartalmazza a tanács és a főbíró különféle polgári és bűnügyi döntéseit, valamint a közösség érdekében hozott közigazgatási határozatait. Ezeket még formálisan sem választották szét, hanem nagyjából a döntések időrendjében rögzítette a jegyző. A másik forrás a főbírói számadások lajstroma, amelyben ekkor még csak a legmarkánsabb pénzügyek, a legjelentősebb bevételi és kiadási területek és tételek különültek el egymástól.

Tekintettel arra, hogy az idézett részek jegyzetelés révén, elsődlegesen emlékeztetőül készültek, rögzültek, viszonylag szűk terjedelműek az 1500-as évekből fennmaradt, a szőlőtermesztésére utaló adataink. Ezért ezeket kellő körültekintéssel kell kamatoztatnunk. Ismételten ki kell emelni, hogy a mezőváros tanácsának működéséről többé-kevésbé folyamatosan csak 1591-től vezettek jegyzőkönyvet.¹⁹ Az a tény, hogy már a legelső évek anyagából maradtak fenn témánkhoz használható szakszerűen, a kor hivatali formuláit pontosan követő adatok, határozatok, ez kétségtelenné teszi, hogy a városi tanács több évtizedes gyakorlatának viszonylag kései, írásban történt dokumentumai maradtak ránk. E néhány kijegyzett mondaton belül több kitétel nemcsak azt teszi egyértelművé, hogy ebben az időszakban a városban, pontosabban annak környékén volt szőlőtermesztés, hanem azt is, hogy nem kertekben, nem csupán gyümölcsként történő szőlőtermesztésről szólhatunk, hanem jelentős méretű bortermelésről, egyértelműen borgazdálkodásról. A másik megfigyelésünk az lehet: mivel a tanács szükségesnek tartotta a szőlőpásztor, a csósz tartását, nem néhány gazda különleges, kedvtelésből űzött tevékenységének bizton-

15 Istennek legyen dicsőség.

16 1582-ben végrehajtott naptárreform szerint.

17 Hornyik János: II. 49–50., ill. 70. és 76.

18 Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (Később: BKMÖL) IV. Kecskemét város levéltára (Később: IV.) XV. Gyűjtemények 9. Hornyik János Kecskemétre vonatkozó jegyzetei. Az 1599–1601. évi főbírói számadás 216. lapjáról másolta ki.

19 Ennek állapotáról Hornyik János feljegyzéseiben így tájékoztat: „Kecskemét jegyzőkönyvei 1591-ik évben kezdődnek, nevezetesen a leg első a mondott időtől 1601-ig terjedvén, tíz évi időszakot foglalván magában, formája hosszas hajtott negyedré, mint látszik eredeti kötése megbomlott s később van nagyából összefércelve – táblája, melly ennek is mise-mondó könyvből készült pergamen levél, már egészen leszakadozott – lapjai pedig Városunk Tanácsnoka TBíró Ist.(sic) Kun István Úr, mint még Városi Jegyző által voltak számszerént megjegyezve; de hat első lapja később került elő, s én igazítottam eleiben, ezeket római szám jelekkel különböztetvén meg.” Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 25.

ságán őröködtek, hanem széles körű, sőt tömeges természetéről, amely a városi közösség gazdálkodása, bevételei szempontjából sem elhanyagolható. A ceglédieknek eladott bor tetemes mennyisége pedig egyenesen azt igazolja, hogy már az 1500-as években a helyi szőlő- és bortermelés normális körülmények között többé-kevésbé képes volt fedezni a helyi igényeket, sőt szerencsés esetekben más településeknek is tudtak belőle eladni.²⁰

A szinte véletlenszerűen fennmaradt újabb idézetek azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy már ezekben az évtizedekben sok gazda birtokában volt szőlőültetvény. Hisz szőlődézsma szedését megszervezni, az ezzel kapcsolatos rendeleteket meghozni, a nyilvántartásokat hivatalosan vezetni, a mulasztók, a kihágásokat elkövetők felett ítélni, a pénzbüntetéseket behajtani néhány gazda esetében célszerűtlen lett volna. Ezekon kívül a tömeges termelés létrejöttét utal a tatároknak, törököknek szállított „égettbor”, azaz borpárlat több, mint figyelemre méltó mennyisége, amely a helyi fogyasztásnak csupán elenyésző része lehetett. Csak önmagában az idézett „két kis átalag” legalább 80–100 liter tömény italt jelenthetett. Tekintettel arra, hogy ezt a borseprőből főzték, ugyancsak érzékeltetheti a tömeges szőlőtermesztés tényét. Az is nyilvánvaló, hogy a szőlőben dolgozó napszámások bérének szabályozása csak ott lehetett értelmes dolog, ahol olyan nagy szőlőültetvények voltak, hogy a gazdák jelentős hányada a családon belüli munkaerővel azt megművelni nem tudta, ezért a városban tömegesen és rendszeresen alkalmaztak e területen is idegen munkaerőt. A szőlősgazdák számát ebből az időszakból nem ismerjük, de a következő évtizedekből kigyújtható adatok legalábbis komoly támpontul szolgálhatnak.

Külön is ki kell emelnünk, hogy még a XVIII. század elején is csupán tucatnyi nemes családot tartottak nyilván a városban, tehát a szőlőbirtokosok aránytalanul nagy része a jogilag jobbágnak számító gazdák közül való. Kecskeméten ezekben az évszázadokban teljes jogú polgárnak, gazdának számított az a személy, aki a városban a tanács engedélyével letelepedett, akinek saját telkén háza volt, és aki részt vállalt a városra nehezedő közterhekből. Mezei kertet, más szóval szántóföldet a gazdák pénzen vásárolhattak, vagy a tanácstól kérhettek, bérelhettek szántót, ha képesek voltak a városra háruló igás közterhekből részt vállalni. A szőlőterület birtoklásánál viszont nem volt előfeltétel az igás jószág tartása. Tehát a szegényebb rétegekhez tartozók is rendelkezhetek szőlővel. A tulajdonukban levő ingatlanokat a gazdák szabadon örökíthették, adhatták-vehették, csak a tulajdonos változásának a tényét kellett jelezni a tanácsnak. E téren a hivatal csak a nyilvántartásra korlátozta szerepét: a „szőlőbeli pince” is ezért került be a jegyzőkönyvekbe, mert az gazdát cserélt.

Semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy Kecskemét borgazdálkodására, illetve borforgalmazására utaló legelső adatok a városi kocsmában történő eseményekről és a kurtakocsmákról szólnak. Ez részben azt teszi nyilvánvalóvá, hogy már a hódoltság első szakaszában feltétlenül élt a város a kocsmatartás jogával. Miként a későbbi évtizedek bőségesebb adatai bizonyítják, a város a gazdáktól beszedett dézsmabort itt mérte ki. A kurtakocsmák tartásának szigorú büntetése pedig egyrészt a város borforgalmazással kapcsolatos monopóliumának szigorú ellenőrzését bizonyítja, másrészt pedig azt, hogy a szőlőtermelő gazdák közül többen igyekeztek ezt a privilégiumot régtől fogva kijátszani.

Tehát Égető Melinda azon megállapítását, hogy az Alföldön a szőlőműveléssel kapcsolatos ellenőrzést, irányítást valóban a mezővárosi tanácsok végezték, Kecskeméten már az 1500-as években széles körben jelentkező szokás, több évtizeddel korábban kialakult gyakorlat sokoldalúan igazolja.²¹ A kijegyzések töredékes jellegük ellenére is kétség-

20 Ekkor még a XVII. századi nagy pénzromlás előtt vagyunk, tehát a 230 forint értékű bor legalább 35–40 hl lehetett.

21 Égető Melinda: 2001. 36–56.

telenné teszik, hogy a szőlőműveléssel kapcsolatos jogforrás a mezővárosnak korábbi évszázadokban – részben még királyi, illetve királynéi birtokként, kisebb részben pedig az egyes magánföldesuraktól – megszerzett beneficiumaiból eredt. Teljesen egyértelmű, hogy a mezőváros tanácsa éppoly természetességgel és rutinnal végezte a közigazgatásnak ezt a részét, amilyen szinten ellátta már több század óta bírói feladatait, és amilyen hozzáértéssel és hatékonysággal folytatta az ekkor ugyancsak kötelező önálló gazdálkodását.²²

A későbbi évtizedek gyakorlata alapján joggal feltételezzük, hogy itt sem egyetlen statútumban rögzítették a szőlő- és bortermeléssel kapcsolatos jogokat és feladatokat. Aligha kétséges, hogy az egy évtizedben szétszórtan fellelhető bírói döntések régebbi városi statútumok alapján születtek.²³ A tanácsi határozatok felmerült ügyekhez igazodó, szerteágazó témája, a döntések határozottsága viszont azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a magisztrátus már régóta, nagy rutinnal gyakorolta ezt a jogát, nemcsak átlátta, hanem folyamatosan ellenőrzése alatt tartotta a szőlőkultúrával és borforgalmazással kapcsolatos ügyeket. Azért lépett fel igen szigorúan azokkal a gazdákkal szemben, akik a bordézsmaival kapcsolatos kötelezettségeiknek nem tettek eleget, mivel már ekkor számottevő bevétel jelenthetett számára a bordézsma szedése és a kocsmatartás jogával kapcsolatos monopólium gyakorlása. A vétkessel szemben a büntetést pedig olyan magasra szabta, hogy az elretentő lehetett: ez az összeg kb. egy tehén árával volt egyenértékű.²⁴ Nyilvánvalóan azért rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvben azt is, hogy a ceglédieknek tetemes mennyiségű bort adtak el, mivel régtől fogva gyakorolta magisztrátus a borforgalmazással kapcsolatos monopóliumát, tehát már ekkor is csak a tanács engedélyével lehetett kivinni a városból számottevő mennyiségű bort.

A tanácsnak a szőlő- és bortermelés biztonsága érdekében hozott határozatai közül több részlet is fellelhető a korábbi idézetekben. A szőlő, illetve a benne lévő pince adásvételével kapcsolatos idézet kétségtelenül a tulajdonjog körülmekintő biztosítására és a gondos nyilvántartására utal. A termés védelmében hozott határozatokból is kitűnik: a más szőlőjébe rossz szándékkal behatoló személyt szigorúan büntették, miként a termést megdézsmálók is. Ezek elkerülése érdekében a tanács már rendszeresen szőlőpásztort tartott.

Nem lehet véletlen, hogy a nagyon töredékes kijegyzésekben kiemelt helyet kaptak a tanácsnak azon intézkedései, amelyek a gazdák közötti ellentétek elkerülése, a gazdák és a bérmunkások közötti ütközések csökkentése érdekében születtek. Aligha kétséges, hogy sok évtizedes, esetleg több évszázados folyamatos szőlőművelés során kristályosodott ki az a gyakorlat, amelynél bővebben lejegyzett, és már érthetően fejlettebb megfelelő Tokaj-Hegyalján csak a következő évszázad derekáról maradtak meg. A bérmunkásoknak járó készpénz összegének és a napi táplálásukhoz szükséges természetbeni juttatásoknak az aránya, formája olyan csiszoltságot jelez, amely ugyancsak sok évtizedes és tömeges gyakorlatot feltételez. A munkafeleségek felsorolása is arra utal, hogy egy minden tekintetben kiforrott, szakszerű szőlőművelés volt itt általános. Az a tény pedig, hogy egy távoli vidékről ide kerülő prédikátor számára kijárt a saját szőlő birtoklása, a borral való önellátás lehetősége, és hogy azt számára könnyűszerrel tudta a magisztrátus biztosítani, ugyancsak a korábbi feltételezések megalapozottságát érzékelteti. Érdeemes még arra is

22 Erről egy vázlatos áttekintés: Iványosi-Szabó Tibor: 2008. 14–80.

23 Nem árt utalni arra, hogy a bortermeléssel és a borforgalmazással kapcsolatosan idézett statútumok nem egyedülállóak. A vásártartásra, a piacok rendjére, az árak limitálására, a közmunkák végzésére stb. vonatkozó rendeletek soráról maradtak fenn ebből az évtizedből hasonló utalások, ezek alapján született végzések, bírói döntések.

24 Hornyik János: II. 76. Ezekben az években a jegyzőkönyv tanúsága szerint egy ökör ára 6, 10, 12 forint volt. Egy tehén ára hasonlóképpen.

utalni, hogy a prédikátor szőlőjének megműveltetése során maga a tanács is természetesen vette korábbi rendelkezéseinek betartását.

A tatár tisztek számára ajándékként küldött szőlő, bor és borpárlat ilyen tekintélyes mennyiségben történő előteremtésének a tényére is érdemes felfigyelni. Egyik esetben sem történt utalás arra, hogy bármelyik ajándékot valamely más településről szerezték volna be.

Ezek után joggal állapíthatjuk meg, hogy Kecskemét XVI. századi szőlőkultúrájára nem csupán egy-két utalás alapján lehet következtetni. Ismételten ki kell emelnünk, hogy a felsorolt adatok súlyát még növeli az a tény, hogy ezekből az évtizedekből nagyon kevés és erősen töredékes írott emlékünknél menekült meg a pusztulástól. Azonban a legtöbb mezővárosban még ennyi sem áll rendelkezésünkre. Éppen ezért a szőlőtermesztés és a borforgalmazás csaknem minden jelentősebb területét érintő, egy évtizedet átfogó adatok birtokában joggal állíthatjuk, hogy Kecskeméten a jelzett időpontban egy nagy hagyományokon alapuló, jelentős társadalmi csoportokat érintő, a város gazdasági életében igen fontos helyet elfoglaló és széles körben jól ismert növénytermesztési kultúra létét nemcsak feltételezni lehet, hanem sokoldalúan igazolt ténynek kell tekintenünk.

Több történészünk joggal úgy véli, hogy a hódoltság első évtizedeinek tényleges viszonyait tükröző feljegyzések a Mohács előtti gazdasági-társadalmi állapotoknak a kissé torz visszatükröződései.²⁵ A Homokhátságon fellelhető szőlőtermesztéssel kapcsolatosan ez a megállapítás még inkább helytálló lehet. Jól tudjuk, hogy egy jelentős tájegységen belül egy merőben új mezőgazdasági kultúra elterjedéséhez, magas szintre történő műveléséhez még a XX. században is évtizedek kellettek. A késő középkor és kora újkor embere, közössége pedig még nehezebben barátkozott meg a fokozottan igényes termesztési szokásokkal, követelményekkel. Ha a jogos megállapítás mellé felidézünk a nagyon kedvezőtlen politikai-katonai folyamatokat, ennek valószínűsége még nagyobbak tűnik. A Mátyás halálát követő évtizedek, a parasztságot sújtó újabb és újabb törvények, az 1514-et követő drasztikus megtorlások e tájegység jobbágyságát is keservesen érintették. Továbbá jól tudjuk, hogy a török segédhadak már 1526-ban végigrabolták ezt a vidéket. A pusztítás olyan iszonyatos volt, hogy a város földesurai még tíz évvel később is annak borzasztó nyomairól szólnak osztálylevelükben.²⁶ A török katonai egységek számottevő része néhány évvel később, 1540-ben Kalocsa környékén töltötte a telet. Ezek ellátása érdekében Kecskemét környékét is többször kirabolták. Buda elfoglalása után pedig ezen a vidéken haladtak Szeged felé, és újabb rendkívüli pusztulás maradt nyomukban.²⁷ Sokat elárul ezeknek az éveknél az állapotáról az az egyszerű tény, hogy Kecskemét felnőtt lakosságának fele az első török defterek feljegyzései szerint alig több mint egy évtized alatt eltűnt, kicserélődött. Ilyen zaklatott időszakban, ennyire rossz közbiztonság mellett, egy még ismeretlen, idegen és közismert korrupció miatt sokszor szinte kiismerhetetlen közigazgatás meghonosításakor, egy — a fizikai létében naponként fenyegetett — közösség nem határozza el magát merőben új, csak sok év után megtérülő befektetés felvállalására. Csaknem elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között vállalkoztak volna annak kikísérletezésére, alkalmas-e ennek a tájegységnek a klímája, a homoktalaj egy csak hírből ismert termesztési kultúra meghonosítására, a megfelelő fajták beszerzésére, a korábban ismeretlen szerszámok, eszközök és létesítmények vásárlására, létrehozására.

*

25 „...kézenfekvő gondolatként vetődik fel az, hogy a 16. sz. második felében kirajzolódó kép voltaképpen a hódoltság előtt gazdasági virágzás visszfénye csupán: az újként felsorolt településeken nem újonnan honosították meg a szőlőkultúrát, hanem még a hódoltság előtt, csak a források hiánya miatt nem értesültünk róla korábban.” Égető Melinda: 1993. 89.

26 Hornyik János: I. 220–221. és II. 6–7.

27 Iványosi-Szabó Tibor: 1998. (XIV. köt.) 123–126.

A magyar szőlőkultúra gazdag múltjának feltárását több tekintetben is serkentette — az itt többször idézett — *Szőlőhegyek történetének forrásai I–IV.* című sorozat. Égető Melinda és munkatársai nemcsak tudományos szempontból, hanem kiállításukat tekintve is kiváló kötetekkel gazdagították a szakirodalmat. Ezekben főként a Dunántúl különböző tájegységeinek és Tokaj-Hegyaljának szőlőkultúrájára vonatkozó írott emlékeket adtak közre. A sorozat I. kötetének előszavában dr. Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója megállapította: „...A különböző szőlővidékekről származó régi hegytörvények emellett nemcsak a sikeres működés titkaiba engednek bepillantást, hanem tanúságai is annak, hogy az adott területen 300–400 évvel ezelőtt szervezett keretekben folyt a bortermelés, a vidék a történelmi borvidékek sorába tartozik.”

Az itt közzétett anyag minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Kecskemét környékén legalább 450–500 év óta folyik megszakítás nélkül tömeges, szervezett és szakszerű szőlőtermesztés és borgazdálkodás. Ezek alapján ez a tájegység is méltán sorolható a történelmi borvidékek közé. Az országos fejlődés menetét bemutató szakemberek — érthetően — csak az egyes települések, vidékek múltjának tárgyilagos és részletes feltárásai alapján rajzolhatják meg a magyar szőlőkultúra fejlődésének, alakulásának útját. Nem rajtuk múlott, hogy nyomtatásban a kecskeméti szőlőhegyekre vonatkozó szabályzatot először és utoljára a XIX. század végén közölték, és ezt is csak 1800-ban rögzítették. Tájegységünk, városunk anyagi kultúrájának feltárása, nem is akármilyen értékeink és eredményeink felmutatása, ápolása kizárólag a mi feladatunk. Ennek ilyen mérvű elhanyagolására nehéz mentséget keresni.

BIBLIOGRÁFIA

Égető Melinda

1993 *Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig.* Bp.

2001 *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból.* (Szőlőhegyek történetének forrásai I.) Bp.

2002 *Hegytörvények forrásközlésének gyűjteménye (1470–1846)* Bp,

2006 *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828).* Bp.

Égető Melinda — Dominkovits Péter:

2004 *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843.)* (Szőlőhegyek történetének forrásai III.) Bp.

Hornyik János

1860 *Kecskemét város története, oklevéltárral. I.* Kecskemét

1861 *Kecskemét város története, oklevéltárral. II.* Kecskemét

1927 *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

1996 *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 1. (1591–1711).* Kecskemét

1998 *Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén 1848-ig.* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából XIV.*) 71–167. Kecskemét

2008 *Kecskemét mezővárosi autonómiájának keretei a XVII. században.* (In: *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásából.*) 13–81. Kecskemét

Kocsis Gyula

2002 *Kecskemét története a hódoltság idején.* (In: *Kecskemét története 1849-ig.* Szerk.: Bárh János) 173–228. Kecskemét

Mészáros László

1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. században.* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából II.*) 58–286. Kecskemét

Szabó Kálmán

1934 *Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja.* Kecskemét